

Νεοελληνική γλώσσα Β Γυμνασίου

3^η ενότητα-Το α' συνθετικό

Το λεξιλόγιο της ελληνικής γλώσσας, όπως και κάθε γλώσσας, περιλαμβάνει λέξεις τις οποίες, σύμφωνα με τον τρόπο σχηματισμού τους, μπορούμε να τις κατατάξουμε σε τρεις κατηγορίες:

α) πρωτότυπες, π.χ. ξύλο

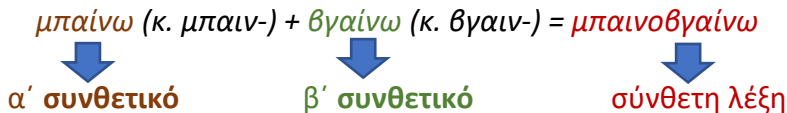
β) παράγωγες, π.χ. ξυλάκι

γ) σύνθετες, π.χ. ξυλουργός

Σύνθεση με ένωση λέξεων

Στη σύνθεση με ένωση λέξεων ενώνονται δύο λέξεις για να σχηματίσουν μια νέα λέξη.

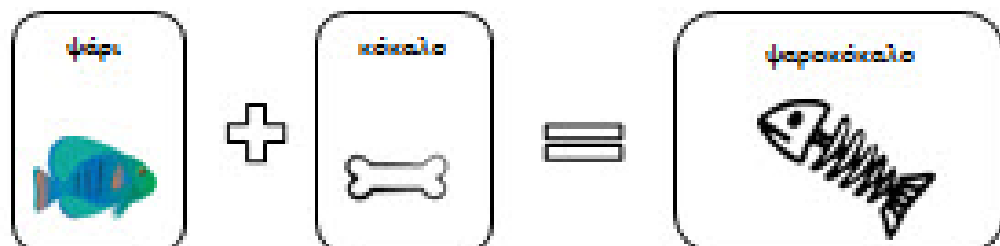
Σύνθετες λέξεις: όσες προέρχονται από δύο ανεξάρτητες λέξεις, αν ενώσουμε τα θέματά τους. Οι δύο αυτές λέξεις ονομάζονται **πρώτο** και **δεύτερο συνθετικό**.

$\text{μπαίνω (κ. μπαιν-)} + \text{βγαίνω (κ. βγαιν-)} = \text{μπαινοβγαίνω}$

 α' συνθετικό β' συνθετικό σύνθετη λέξη

Οι σύνθετες λέξεις της νέας ελληνικής σχηματίζονται με δύο τρόπους:

α) Με την προσθήκη στην αρχή της λέξης ενός μορφολογικού στοιχείου, που ονομάζεται **αχώριστο μόριο** ή **πρόθημα**, με μια διαδικασία που ονομάζεται **προθηματοποίηση**.

β) Με την **ένωση** δύο ή περισσότερων λέξεων.

Οι λέξεις που ενώνονται μπορεί να είναι:

α) της ίδιας γραμματικής κατηγορίας, π.χ. επίθετο + επίθετο (άσπρο + μαύρο = ασπρόμαυρο), ρήμα + ρήμα (μπαίνω + βγαίνω = μπαινοβγαίνω)

β) διαφορετικής γραμματικής κατηγορίας, π.χ. επίθετο + ουσιαστικό (άγριο + κατσίκι = αγριοκατσίκι) ή επίρρημα + ρήμα (σιγά + κλαίω = σιγοκλαίω).

Το α' συνθετικό:

Το α' συνθετικό μιας σύνθετης λέξης μπορεί να έχεις τις εξής μορφές:

A. Ουσιαστικό

π.χ. άνεμος + θύελλα → ανεμοθύελλα.

Σε ορισμένα ουσιαστικά παρατηρούνται κατά τη σύνθεση ορισμένες αλλαγές. π.χ.: χρήση και του θέματος της αρχαίας ελληνικής λέξης:		
• πατέρας	πατρ-	→ πατροπαράδοτος
• μητέρα	μητρ-	→ μητρόπολη
• γη	γη-	→ γήπεδο
	γεω-	→ γεωγραφία
	γαιο-	→ γαιοκτήμονας
• χέρι	χερ-	→ χεροδύναμος
	χειρ-	→ χειροκροτώ

B. Επίθετο

π.χ. άγριος + λουλούδι → αγριολούλουδο.

Σε ορισμένα επίθετα παρατηρούνται κατά τη σύνθεση ορισμένες αλλαγές. π.χ.: χρήση και του θέματος της αρχαίας ελληνικής λέξης:		
• καλός	καλο-	→ καλοκαίρι
	καλλι-	→ καλλιτέχνης
• μεγάλος	μεγαλο-	→ Μεγαλόχαρη
	μεγα-	→ μεγάφωνο
Τα επίθετα σε -ύς διατηρούν το -υ- ή το αντικαθιστούν με ένα από τα -ιο-, -ο-, -ι-.		
• βαθύς	+ πλούτος	→ βαθύπλουτος
• βαρύς	+ μοίρα	→ βαριόμοιρος
Όταν το β' συνθετικό αρχίζει από φωνήεν (κυρίως α και ο) συνήθως δεν εμφανίζεται το συνδετικό φωνήεν.		
• άγριος	+ άνθρωπος	→ αγριάνθρωπος
• κακός	+ άσχημος	→ κακάσχημος
Αν χαθεί το τελικό φωνήεν και το β' συνθετικό είναι λέξη που στην αρχαία ελληνική έπαιρνε δασεία, τότε το σύμφωνο στο οποίο θα λήγει μετατρέπεται στο αντίστοιχο δασύ (κ→χ, π→φ, τ→θ) π.χ.:		
• κακός	+ ύποπτος	→ καχύποπτος
• πρώτος	+ υπουργός	→ πρωθυπουργός

Γ. Ρήμα

π.χ. μπαίνω + βγαίνω → μπαينوβγαίνω

Κατά τη σύνθεση χρησιμοποιείται το θέμα του αορίστου και όχι του ενεστώτα, π.χ.:		
• χάνω (έχασα)	+ μέρα	→ χασομέρης
• φεύγω (έφυγα)	+ δίκη	→ φυγόδικος
• λείπω (έλειψα)	+ ύδωρ	→ λειψυδρία
Εξαίρεση: μπαينوβγαίνω, ανοιγοκλείνω, πηγαινοέρχομαι.		

Δ. Αριθμητικό

π.χ. έξι + γωνία → εξαγωνο

Σε ορισμένα αριθμητικά παρατηρούνται κατά τη σύνθεση ορισμένες αλλαγές. π.χ.:		
• ένα	μονο-	→ μονοσύλλαβος
• δύο	δι-	→ δίκωπος
	δισ-	→ δισέγγονο
• τρία	τρι-	→ τρίγωνο
	τρισ-	→ τρισέγγονο
• τέσσερα	τετρα-	→ τετράποδο
• πέντε	πέντα-	→ πεντανόστιμος
	πενθ-	→ πενθήμερος

Ε. Επίρρημα

π.χ. ξανά + βλέπω → ξαναβλέπω

Όσα επιρρήματα λήγουν σε -ω το διατηρούν.		
• πάνω	+ φοράω	→ πανωφόρι
• έξω	+ πόρτα	→ εξώπορτα
Εξαιρείται το χάμω = χαμόκλαδο, χαμόγελο		
Τα υπόλοιπα αποβάλλουν το τελικό τους φωνήεν και παίρνουν το συνδετικό ο .		
• καλά	+ βλέπω	→ καλο βλέπω
• κρυφά	+ γελώ	→ κρυφο γελώ

Στ . Πρόθεση

π.χ. κατά + πιάνομαι → καταπιάνομαι

Όσες προθέσεις τελειώνουν σε φωνήεν συχνά το χάνουν όταν και το β' συνθετικό αρχίζει από φωνήεν. π.χ.		
• αντί	+ αποδίδω	→ ανταποδίδω
• κατά	+ άσπρος	→ κάτα σπρος
• από	+ άνεμος	→ απάνεμος
Αν χαθεί το τελικό φωνήεν της πρόθεσης και το β' συνθετικό είναι λέξη που στην αρχαία ελληνική έπαιρνε δασεία, τότε το σύμφωνο στο οποίο θα λήγει αν είναι π μετατρέπεται σε φ και αν είναι τ μετατρέπεται σε θ. π.χ.:		
• αντί	+ υπολογαγός	→ αν θ υπολογαγός
• από	+ οπλισμός	→ α φ οπλισμός
• μετά	+ αύριο	→ με θ αύριο
• κατά	+ οδός	→ κά θ οδος

Ζ. Αντωνυμία

π.χ. άλλη + γλώσσα → αλλόγλωσσος

Ασκήσεις

Α. Να βρείτε το πρώτο συνθετικό των πιο κάτω λέξεων και να γράψετε τι μέρος του λόγου είναι.

Σύνθετη λέξη	Α' συνθετικό	Μέρος του λόγου
ηλιόλουστη	ήλιος	ουσιαστικό
καθημερινά	κάθε	αντωνυμία
πολύχρωμος	πολύ	επίθετο
κατανόηση	κατά	πρόθεση
λειψυδρία	λείπω	ρήμα
πλατύσκαλο	πλατύ	επίθετο
αλλόγλωσσος	άλλος	αντωνυμία
τρίγωνο	τρία	αριθμητικό
φίλαθλος	φίλος	ουσιαστικό
ηχορύπανση	ήχος	ουσιαστικό
τριθέσιος	τρία	αριθμητικό
αντίδωρο	αντί	πρόθεση
χασομέρης	χάνω	ρήμα
κρυφομιλώ	κρυφά	επίρρημα
βαθύπλουτος	βαθύς	επίθετο
χειρόγραφο	χείρ (χέρι)	ουσιαστικό
δισεκατομμύριο	δισ (δύο)	αριθμητικό
μεταλαβαίνω	μετά	πρόθεση
μεθεόρτια	μετά	πρόθεση

Β. Κατατάξτε τις λέξεις που ακολουθούν ανάλογα με το α' συνθετικό τους:

αλλόγλωσσος, πρόσφυγας, ξενόφερτος, μονοπάτι, αποξένωση, προσφιλής, διπρόσωπος, φιλέλληνας, τετραπέρατος, καλοδέχομαι, καταδεκτικός, ξαναμίγω, εξώφυλλο, νυχτοφύλακας, σαπιοκάραβο, καθοδήγηση, τρίτομος, μακροβούτι, ξενομανία, πανωσέντονο, χειροκροτώ, γεωλόγος, αυταρχικός.

ουσιαστικό	επίθετο	αχώριστο μόριο	επίρρημα	αριθμητικό	αντωνυμία
ξενόφερτος φιλέλληνας νυχτοφύλακας ξενομανία χειροκροτώ γεωλόγος	Καλοδέχομαι σαπιοκάραβο μακροβούτι	πρόσφυγας αποξένωση προσφιλής καταδεκτικός καθοδήγηση	ξαναμίγω εξώφυλλο πανωσέντονο	μονοπάτι διπρόσωπος τετραπέρατος τρίτομος	αλλόγλωσσος αυταρχικός

Γ. Να σχηματίσετε σύνθετες λέξεις με πρώτο συνθετικό τις πιο κάτω λέξεις:

- βραδύς **βραδυκίνητος**
- καλός **καλότυχος**
- ταχύς **ταχυδρόμος**
- κλειδί **κλειδοκράτορας**
- κεφάλι **κεφαλόσκαλο**
- άνεμος **ανεμοβρόχι**
- χρήμα **χρηματοκιβώτιο**
- θερμός **θερμοκήπιο**
- καρδιά **καρδιοτύπι**
- κέρδος **κερδοσκοπία**
- σταθμός **σταθμάρχης**
- Πόρτα **πορτοπαράθυρο**
- Λάδι **λαδομπογιά**
- Γλυκός **γλυκομίλητος**
- φωνή **φωνογράφος**
- σκληρός **σκληρόκαρδος**
- Ψεύτης **ψευδορκία**

Δ. Να σχηματίσετε σύνθετα με πρώτο συνθετικό το ευ- ή το δυσ- και δεύτερο συνθετικό τις λέξεις:

- ανάλογος **δυσανάλογος**
- πιστός **δύσπιστος/ εύπιστος**
- λόγος **εύλογος**
- κινητός **ευκίνητος/ δυσκίνητος**
- αρεστός **ευάρεστος/ δυσάρεστος**

Ε. Σχηματίστε σύνθετες λέξεις με πρώτο συνθετικό ένα από τα εξής:

α) το δι-, δισ-, από το αριθμητικό δύο

β) το δυσ- (= δύσκολος, κακός), αχώριστο μόριο,

και δεύτερο συνθετικό μία από τις λέξεις που δίνονται στη στήλη.

α΄ συνθετικό	β΄ συνθετικό	σύνθετη λέξη
δυσ-	τύχη	δυστυχία
δι-	πρόσωπο	διπρόσωπος
δι-	στίχος	δίστιχο
δι-	γένος	διγενής
δυσ-	πίστη	δύσπιστος
δι-	γλώσσα	δίγλωσσος
δυσ-	τρόπος	δύστροπος
δυσ-	λέξη	δυσλεξία

δυσ-	κάμπτω	δύσκαμπτος
δι-	κόπτω	δίκοπος
δισ-	εγγονός	δισέγγονος

Ζ. Συμπληρώστε τον πίνακα που ακολουθεί :

ΠΩΣ ΛΕΓΕΤΑΙ	ΑΠΟΔΟΣΗ ΕΝΝΟΙΑΣ	ΜΟΡΦΗ Α΄ ΣΥΝΘΕΤΙΚΟΥ
1. το κείμενο που γράφτηκε με το χέρι	χειρόγραφο	ουσιαστικό
2. για τους παππούδες το παιδί του εγγονού τους	δισέγγονο	αριθμητικό (δύο)
3. το μυθιστόρημα σε τρεις τόμους	τρίτομο	αριθμητικό (τρία)
4. η οικοδομή με πέντε ορόφους	πενταώροφη	αριθμητικό (πέντε)
5. το δαχτυλίδι με μία πέτρα	μονόπετρο	αριθμητικό (ένα)
6. η εκτροφή χοίρων	χοιροτροφία	ουσιαστικό
7. το κλαδί που φυτρώνει κοντά στο έδαφος	χαμόκλαδο	επίρρημα (χάμω)
8. αυτός που έρχεται μετά τον επόμενο	μεθεπόμενος	πρόθεση
9. ο γιατρός που χειρουργεί την καρδιά	καρδιοχειρουργός	ουσιαστικό
10. το σεντόνι με το οποίο σκεπάζεται κάποιος	πανωσέντονο	επίρρημα
11. κατεβάζω την αξία, ρίχνω το ποιοτικό επίπεδο (ρήμα)	υποτιμώ	πρόθεση
12. αυτός που αγαπά την τέχνη	φιλότεχνος	Φιλώ (ρήμα)
13. η έλλειψη νερού	λειψυδρία	Ρήμα (λείπω)
14. αυτός που ασχολείται με τις καλές τέχνες	καλλιτέχνης	επίθετο
15. αυτός που αποφεύγει να δικαστεί	φυγόδικος	Ρήμα (φεύγω)
16. ο ιδιοκτήτης εκτάσεων γης	γαιοκτήμονας	ουσιαστικό (γη)